

Dobás Kata

Az átdolgozások „hasznáról és káráról”

„De a regényszerző, ha csak eseményeket ad a kedély történetei,
és a szív életírása körül, a hatásért feláldozta a hatás becsét.”

(Kemény Zsigmond: Gyulai Pál)

Nemcsak napjaink figyelemre méltó jelenségeként tarthatjuk számon, hogy több – akár az éppen aktuális „nemzeti kánon(ok)” részét képező – regény is átdolgozásra kerül. Ami hatványozottan időszerűvé teheti a jelzett kérdéskört, az a Petepite Kiadó gondozásában, Nógrádi Gergely átírásában megjelent három könyv: az *Egri csillagok*, *Az arany ember* és *A kőszívű ember fiai*. Noha nem lehet érdektelen problémának tekinteni, a szerző és a kiadó által jelzett pedagógiai szándékot most mégis tudatosan figyelmen kívül hagyva, érdemes néhány régebbi átdolgozást szemügyre venni, hogy a tavaly napvilágot látott köteteket ezek környezetében lehessen megvizsgálni. A szövegekből kiindulva sor kerülhet bizonyos fogalmi és textológiai kérdések tisztázására, melyeket az adott korpusz megléte önkéntelenül is felvet, s éppen ezért nem tűnik célszerűnek elemzésük előtt megfogalmazni azokat, és minthogy nem tekinthetünk át minden egyes szóba kerülő esetet, csupán egyes problémakörök említésére lehet vállalkozni.

Az általunk választott három regény (Jókai Mór: *Az arany ember*, Kosztolányi Dezső: *Aranysárkány* és Kemény Zsigmond: *A rajongók*) átdolgozásai, a jó pár közös kérdés mellett, számos egyedit is magukban foglalnak, s ezekkel külön-külön szintén fontos számolni. Ezenfelül meg kell még jegyezni, hogy mindhárom mű a 19. század végén, a 20. század első felében készült, ami a tavaly megjelent könyvekhez képest jelez némi történeti távlatot.

Három regény – három átdolgozás

A szövegek időrendi sorrendjét követve elsőként Bródy Sándor a Singer és Wolfner Kiadó, Jókai Mór hetvenedik születési évfordulójára felkért átdolgozása érdemel figyelmet. Bródy valószínűsíthetően 1894-re dolgozta át ifjúsági regénnyé *Az arany embert*, s *A rózsák szigete* címmel jelentette meg. Ugyanezt tette továbbá a *Rab Rábyval* és az *És mégis mozog a föld* című regénnyel 1893-ban, illetve szintén 1894-ben. Az előbbi *Ráby Mátyás viszontagságai*¹, az utóbbi *Diákok regénye*² címmel látott napvilágot.

A *rózsák szigete* címet viselő regény első kiadásának³ borítóján az alcím a következő: „Jókai Mór *Az arany ember* című munkájából a serdültebb ifjúság számára átalakítva.” A főcímlapon ehhez képest a következő áll: „Jókai Mór *regényei* – a serdültebb ifjúság számára a szerző

1 *Ráby Mátyás viszontagságai*, Jókai Mór: Rab Ráby című munkájából a serdültebb ifjúság számára átalakítva. Átdolgozta: Bródy Sándor. Bp., Singer és Wolfner, 1894, 275 l.

2 *Diákok regénye*, Jókai Mór *És mégis mozog a föld* című munkájából a serdültebb ifjúság számára átalakítva. Bp., Singer és Wolfner, 1893, 306 l.

3 *A rózsák szigete* (Átdolgozta Bródy Sándor), Bp., Singer és Wolfner, é. n. [1894?], 175 l.

engedelmeivel átalakítja Bródy Sándor.” Jókai bizonyosan látta Bródy munkáját – már csak a személyes kapcsolatuk okán is⁴ – és tetszhetett neki, többek között ezért szerepelhet az ő jóváhagyása a könyv alcímében. Azt, hogy nemcsak egyszerű engedélyezésről van szó, jól mutatja néhány forrás is, melyek jelzik,⁵ hogy Jókai teljesen a maga művének tekintette *A rózsák szigetét*. Az ilyen nagyfokú azonosulás persze ritka eset az átdolgozások történetében: Móricz, akinek szintén lehet tulajdonítani ilyen tevékenységet, nem volt elégedett a *Légy jó mindhalálig* című regényének ifjúsági változatával, de a kiadás nem is lett jövedelmező vállalkozás, nem volt ugyanis nagy sikere a célközönség olvasói között.⁶

Bródy ezen átdolgozása ellenben sikeresnek volt mondható, hiszen további két kiadást ért meg, a másodikat 1910-ben, a harmadikat⁷ 1924-ben adta ki újra a kiadó. Jellemző, hogy az utolsó kettőben már nem szerepel a szerző engedélyének feltüntetése, nyilván Jókai azóta bekövetkezett halála miatt: „a serdültebb ifjúság számára átalakította Bródy Sándor”.⁸ A kiadások már csak azért is nagyobb figyelmet érdemelnek, mert a külső borítón Jókai Mór neve alatt egy olyan műcím szerepel, amely nem tulajdonítható a szerzőnek, ez pedig a későbbi kiadványok esetében ellensúlyozhatja a korábbi engedély szövegének elhagyását. A legitimációs gesztus tehát minden kiadás esetén megjelenik, és fontos ismérvként lesz számon tartható a többi regény átdolgozásában is.

A Jókai kritikai kiadás a következőképpen foglalja össze a tematikus változtatásokat *Az arany ember* vonatkozó kötetében: „Bródy átdolgozása elsősorban a »senki szigete« lakóinak életét bemutató részeket emeli ki a regényből, a szerelmi motívumokat viszont teljesen mellőzi. Timár – lényegében az eredeti regény cselekményében leírt módon – megismerkedik a »senki szigete« lakóival, megmenti Timéa életét, majd Ali Csorbadzsi kincseinek birtokába jut. Gazdag ember lesz, de furdalja a lelkiismeret, ezért előbb – Brazovics halála után – annak minden vagyonát Timéának ajándékozza, majd pedig végrendeletet készít, melyben Timéát teszi meg örökösének, és a »senki szigetére« költözik. A kis Dódi az átdolgozásban valóban egy szegény csempésző fia. Athalie pedig – akinek alakja csak egészen futólag tűnik fel – a könyv végén feleségül megy Fabula Jánoshoz.”⁹

4 Jókai Mór volt az, aki a bécsi jofestadtí rabkórházban fekvő Bródyt egy József főherceghez írt beadványon keresztül felmentette a köteles sorkatonai szolgálat alól. Ezután Bródy rendszeres látogató volt Jókainál, de az átdolgozásokra csak tíz év múlva (1894) került sor.

5 Vö. például Gyökössy Endre 1925. január 20-i cikkét, amely *Jókai és az Én Újságom* címmel jelent meg. http://posalajos.com/pdf/gyokossy_endre_jokai_es_az_en_ujsgagom.pdf

6 Móricz Virág írja: „Készült 21-ben egy rövidített ifjúsági kiadás a regényből. Ezt Roboz Andorral húzatták meg, apám nagy sérelmére. Pólya Tibor rajzolta hozzá a képeket, de apám rettenetesen utálta mindet. [...] a rajzoló a kiadó alkalmazottja volt, s az író nem tehetett semmit. Se az ellen, hogy egy idegen szabja ki az ifjúság számára a szöveget, se az ellen, hogy egy másik torzra tolja az olvasó gyerekek fantáziáját. A könyv megjelent, s szomorú elégtétel, hogy nem volt semmi sikere a gyerektáborban, hosszú évekig nem is kellett belőle új kiadás.” Móricz Virág, *Apám regénye*, Bp., Szépirodalmi, 1963., 257–258.

Ebből is jól látható, és ezért itt jelzendő, hogy ezek a kategóriák mennyire sérülékenyek, hiszen számos olyan irodalmi szövegről lehet tudomásunk, amelyek az idők folyamán váltak ifjúsági vagy gyerekregegnnyé, illetve ennek fordított esete szintén elképzelhető. Mint minden esetben, fontos tehát leszögezni, hogy a történetiség szem előtt tartása alapvető szempontnak számít.

7 Külső borítón: Jókai Mór, *Rózsák szigete*, belső címlapon: *A rózsák szigete*, Jókai Mór *Az arany ember* című munkájából, a serdültebb ifjúság számára átalakította Bródy Sándor, Bp., Singer és Wolfner, 1924. Ezt a kiadást egyébként nem jelzi a Jókai szövegkritikai kiadás vonatkozó jegyzetapparátusa. Ld. Jókai Mór *Összes Művei*, szerk. Lengyel Dénes, Nagy Miklós, *Regények 24.*; Jókai Mór, *Az arany ember* (1872) I., s. a. r. Oltványi Ambrus, Bp., Akadémiai, 1964, 315.

8 *A rózsák szigete*, Jókai Mór *Az arany ember* című munkájából, a serdültebb ifjúság számára átalakította Bródy Sándor, Bp., Singer és Wolfner, 1924, 3.

9 Jókai Mór *Összes Művei*, szerk. Lengyel Dénes, Nagy Miklós, *Regények 24.*; Jókai Mór, *Az arany ember* (1872) I., s. a. r. Oltványi Ambrus, Bp., Akadémiai, 1964, 315–316.

Mint ebből a rövid jegyzetből is látszik, Bródy a szereplők jellemét, a szüzsé egyes részeit szabadon kezelve alakította a regényt, és ezzel tulajdonképpen saját értelmezését helyezte előtérbe a kiinduló szöveghez képest. Ennek bizonyítására érdemesnek tűnik a két szöveg végét hosszabban idézni, elsőként Jókaiét, akinek szövegében a következő részletet követi még az Utóhangok az „arany ember”-hez című fejezet, amely azonban Bródynál már nem található meg:

„ – Szabad a nevét kérdenem?

Az aggastyán e szóra egy fejjel magasabbra látszott kiegyenesedni; reszkető kezét fölemelte, és a fejemre tevé. És nekem e percben úgy tetszett, mintha, régen, már lett volna egyszer ez a kéz az én fejemre téve, mikor azt még gyermeki szöke lenhaj földte, s láttam volna ez arcot valahol.

A kérdésre pedig ezt felelé:

– Az én nevem a »Senki!«

Azzal megfordult, nem szólt többet, bement a lakába, és egész ottlétünk alatt nem jött elő.

Ez a senki szigetének jelen állapotja.

A két országtól adott szabadalom, mely e folt földcscskét minden határon kívül létezni engedi, még ötven évig tart.

S ötven év alatt – ki tudja, mi lesz a világból?!”¹⁰

Míndez Bródynál így hangzik:

„Szabad a nevét kérdenem?

Az aggastyán e szóra egy fejjel magasabbra kiegyenesedett; reszkető kezét fölemelte és a fejemre tevé.

Az én nevem a »Senki!«

Azzal megfordult, nem szólt többet, bement a lakába és egész ottlétünk alatt nem jött elő.

Ez a »Senki« volt egykor Timár Mihály. A többi már az ő fiuk. Mindnyájan: egy család. Boldogok mindannyian, mert tiszta a lelkiismeretük, dolgoznak és nem kívánják a másét. Inkább ők adnak a magukéból azoknak, akiknek nincs.

Szálljon áldás rájuk!”¹¹

Az utolsó két bekezdés beiktatásával a mű szövegébe a narrátor olyan összefoglaló jellegű értelmezésre vállalkozik, amelyet nemcsak a fejezet, de az egész regényre érvényesíteni látszik. Tehát a Senki szigetének életét kiemelő részek elsősorban a robinzonád műfajának jellegzetességeire utalnak, s ezen felül a minden bizonytalanságtól mentes boldog végkifejlet is helyet kap. Ez utóbbi persze Jókainál sokkal árnyaltabban jelentkezik, nem mellőzve némi jövőbeli bizonytalanságot sem: „S ötven év alatt – ki tudja, mi lesz a világból?!”.

Úgy tűnik továbbá, hogy Bródy az ifjúságnak szánt könyvben a fentiekén túl a szereplők közti viszonyrendszer is leegyszerűsítette, nyilván az olvasóközönség elképzelt igényeihez igazítva azt. Ezen ok miatt mellőzhette Bródy a szerelmi szálát a regényből, noha a csempészno árva fiaként szerepeltetett Dódi alakja nem bizonyos, hogy ennek a törekvésnek a szolgálatába állhat.

A kötet egész szerkezetét és a fejezeteket figyelembe véve elmondható egyfelől, hogy Bródy nem csupán átalakította, de le is rövidítette a szöveget; a Vaskapuról szóló nevezetes

10 Jókai Mór Összes Művei, szerk. Lengyel Dénes, Nagy Miklós, Regények 25.; Jókai Mór, *Az arany ember* (1872) II., s. a. r. Oltványi Ambrus, Bp., Akadémiai, 1964, 201.

11 *A rózsák szigete*, Jókai Mór *Az arany ember* című munkájából, a serdültebb ifjúság számára átalakította Bródy Sándor, Bp., Singer és Wolfner, 1924, 123.

leírás mindössze néhány mondatnyi helyet kap: „Egy hajó uszik fölfelé a Dunán. Oláhország felől tart, a veszedelmes Vaskapun keresztül, szép Magyarországra. A hajó neve »Borbála.«”¹² Másfelől Bródy új fejezetcímeket is adott a könyv részeinek és az egész szerkezetet két nagy részre bontotta, ami Jókainál még öt – címeikkel jelölt – hosszabb-rövidebb szakasz volt. Bródynál az első rész kilenc, a második tíz fejezetből áll.

A szakirodalom egyébiránt nem tartja említésre méltónak Bródy munkásságának tárgyalásakor az átdolgozásokat. Földes Anna – más szempontból is kevésbé informatív – monográfiája csak néhány sor erejéig említi, a két magyar szerző személyes kapcsolatán túl, a következőket: „[...] akkor születnek a Jókai regényekből sűrített romantikus ifjúsági olvasmányok és az egyetlen eredeti Bródy ifjúsági regény, *Az egri diákok*.”¹³ Juhász Ferencné könyve¹⁴ ezen felül megjegyzi, hogy ekkoriban szerkeszt Bródy *Kis almanachot* az ifjúságnak, melyben különböző elbeszéléseket gyűjt egybe.¹⁵ Mindebből leginkább az látszik, hogy az író néhány éven belül fejti ki a fiatalabb korosztálynak szánt irodalomban való tevékenységét, vagyis ez egész munkásságának csak egy bizonyos időszakára jellemző.

A kiadványhoz érdekes irodalomtörténeti adalékként szolgálhat, már nem kifejezetten az átdolgozások, de a fordítások vizsgálatakor, hogy *A rózsák szigete* című „átirat” két német kiadására is sor került; az első valószínűleg 1905-ben,¹⁶ a második 1908-ban juthatott a német olvasók kezébe. A német könyv alcíme a következő: „*Eine Robinsonade in der Donau*.” Az alcím értelmező mivolta minden esetben tagadhatatlan, de jelen könyv esetében ez hatványozottan igaznak látszik, hiszen a robinzonádnak mint műfajnak a megjelölése már eleve leszűkíti Jókai magyar szövegének olvasásmódját. Természetesen ehhez hozzájárul még a fordítás értelmező és egyben újraírás mivolta, mely a célnyelvi szövegnek a fordított nyelven való működését célozza meg. Vagyis a német regény szükségképpen a német nyelvű olvasó számára kell érthető legyen, nem pedig az úgynevezett szövegűség eszményét kell szem előtt tartsa. Ebből következően érthetővé válik a műfaji megjelölés is, hiszen a robinzonád rendkívül sikeres műfajnak számított a 18–19. századi német irodalomban. És talán az sem lehet mellékes szempont, hogy ebben az időszakban készült Bródynak a már emlegetett *Az egri diákok* című regénye, melynek alcíme a következő: „*Két magyar Robinson története*.”¹⁷ Ez nyilvánvalóan tovább árnyalhatja annak kérdését, hogy Bródy miképpen és milyen szempontok alapján közelített Jókai regényéhez.

Maradva az ifjúsági regény „műfajánál”: Kosztolányi Dezső 1932 végén megjelentette *Aranysárkány* című regényének ifjúsági változatát, amely 2004-ben újra napvilágot látott a Tiszatáj Könyvek gondozásában¹⁸ Balogh Tamás utószavával, így a kiadás ma is könnyen elérhető. Ha a cím és a szerző megjelölésének kérdésénél maradunk, akkor e kiadás esetében elmondható, hogy a kettő teljes mértékben megegyezik a korábbi átdolgozatlan könyvek megnevezéseivel. Ez természetesen a már említett legitimációs gesztust is tartalmazza, hiszen egy szerző nyilvánvalóan bármikor hozzányúlhat a saját szövegéhez, ugyanakkor a

12 Uo., 3.

13 Földes Anna, *Bródy Sándor*, Bp., Gondolat, 1964 (Irodalomtörténeti Kiskönyvtár, Magyar Írók 1.), 16.

14 Juhász Ferencné, *Bródy Sándor*, Bp., Akadémiai, 1971 (Irodalomtörténeti Könyvtár 26.)

15 Uo., 57.

16 *Die Roseninsel*. Eine Robinsonade in der Donau. Deutsch von Ludwig Wechsler, Berlin, Hermann Hillger Verlag, é. n. [1905?], 95 p.

17 Bródy Sándor, *Az egri diákok. Két magyar Robinson története*, Bp., Singer és Wolfner, é. n.

18 Kosztolányi Dezső, *Aranysárkány*. Átdolgozott, ifjúsági kiadás. A szöveget gondozta és az utószót írta: Balogh Tamás. Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2004.

címazonosság további filológiai kérdésekhez vezet el.¹⁹ Az alcím persze ismét eligazítással szolgálhat, de ez egyik kiadásnál sem található a külső borítón.

Kosztolányi levelezésében nincs explicit nyoma annak, hogy miként vélekedett erről a tevékenységéről. Tekintve viszont, hogy egyik kiadott Kosztolányi-levelezés sem teljes, hiszen számos levél lappang vagy megsemmisült, nem lehet egyértelműen kizárni azt, hogy soha nem nyilatkozott meg ilyen formában a kérdéskörrel.

Bródynál nem volt jele annak, hogy az átdolgozó miként közelített az ifjúsági, illetve gyermekirodalomhoz, ellentétben Kosztolányival, aki többször írt arról a regény átdolgozása után is, hogy a gyermeknevelés mely módszereivel nem ért egyet. Az egy évvel későbbi, 1933-as *Az olvasó nevelése* című szövegben például az író kifejti, hogy nem osztja azt a vélekedést, miszerint egyfajta lebutított irodalmat kéne a fiatal olvasó kezébe adni: „Most már az a kérdés, miféle irodalmat adjunk a gyermeknek. Úgy sejttem, hogy a gyermek természetes társa csak a lángész lehet. Inkább Arany János, mint Bódi bácsi és inkább Mikszáth Kálmán, mint Panni néni.”²⁰ Ugyanis az igényes irodalom mindenkit megillet s a gyermekirodalom ebből következően nem lehet a felnőtteknek szánt irodalom naív változata. Mindez azért lehet fontos, mert az *Aranyásárkány* átdolgozott változatának vizsgálatakor ezeket az elgondolásokat is szem előtt kell tartani.

A 2004-es kiadás utószava azt állítja, hogy a regényt, az átdolgozásnak köszönhetően, nem szövegváltozatként, hanem új szöveggként kell kezelni.²¹ Ennek ellenére Balogh Tamás elvégzi a korábbi szöveggel való összehasonlítást, mely egyébként rendkívül tanulságos is. Nemcsak Kosztolányi nyelvművelő tevékenységére irányítja rá a figyelmet, de Balogh sorra veszi a stilisztikai módosításokat, a tematikus változtatásokat, és ezen belül a világnézet kialakulásának és a személyiség fejlődésének védelmében véghezvitt átalakításokat. Ez utóbbiak ugyan elég tág és sebezhető szempontnak tűnnek, de mindenképpen összefüggnek Kosztolányi gyermekekről vallott elképzelésével, amely a közvetlen nevelő szándékot is elvitatja az ilyen típusú irodalomtól. Ez nyilván azért lehetséges, mert Kosztolányi tisztában volt egyes erkölcsi eszmékként hirdetett elképzelések változékonyságával, és a nietzschei filozófiához kapcsolódva elvetette az egyértelműsíthető és időtlen (erkölcsi) elvek, illetve a személyiség zárt egységének érvényesítését.

A legkönnyebben felfedezhető tematikus és szerkezeti változtatás a Hilda-féle szerelmi szál kiiktatása. Ezzel eltűnik egy igen súlyos latba eső motiváció a végkifejletet tekintve, s ezért Novák tanár úr öngyilkossága némileg előkészítetlennek tűnik. Ehhez kapcsolódik nyilván az is, hogy így megváltozik a szereplők közti viszonyrendszer, noha kissé árnyaltabbnak lehet értékelni, mint ahogy azt Bródynál láthattuk.

Balogh Tamás a következőt írja összefoglalásként: „Az »új« *Aranyásárkányt* nem lehet, de nem is kell összehasonlítani a »régivel«. Nem kell azon gondolkodni, jobb-e, netán rosszabb az eredetinel. A két műnek két célközönsége van; a »felnőtt« változat persze teljesebb képet ad a világról, de az ifjúsági világgépe sem hiányos. A fiatal olvasó a számára átdolgozott regényt nem

19 Az, hogy az ifjúsági kiadásnak a szerzője Kosztolányi, alátámasztottnak véljük például a nyelvművelő tevékenység erőteljes alkalmazása miatt. Mint köztudott, Kosztolányi ebben az időszakban kiemelten foglalkozott az idegen szavak magyarra való átültetésével, Tolnai Vilmostal való kiterjedt levelezése a nyelvművelő szótár kapcsán világosan hordozzák ennek nyomait.

20 Kosztolányi Dezső, *Az olvasó nevelése*. In: *Nyelv és lélek*. vál. és s. a. r. Réz Pál, Bp., Osiris, 2002, 379.

21 „Ez az »átdolgozott, ifjúsági kiadás« azonban annyira eltér az »eredeti« regénytől, a változtatások oly mértékűek és jellegűek, hogy nem szövegváltozatról, hanem új szövegről kell beszélnünk. Így az ifjúsági átirat nem a regény harmadik, hanem egy új, önálló munka első kiadása.” Kosztolányi, *Aranyásárkány*, i. m., 175.

érzi kevesebbnek, mint a felnőt a neki szántat.”²² Bár Balogh körültekintő értelmezőként sorra veszi a korszakban megjelent ifjúsági regényeket, jelezzé mintegy a Kosztolányi-regény szövegművészetét, úgy vélem, ő is végrehajtja az összehasonlítást. Mindez egyenesen továbbvezet ahhoz a megállapításhoz, mely szerint „az Aranyásköny minden erényével és hibájával mégiscsak egy korábbi, eredeti munka átdolgozása [...]”.²³ Teljesebb kép csak egy másikhoz képest lehetséges, és célszerűbbnek látszik a regény világképét említeni, nem pedig a világról adott képről beszélni. Mindenesetre a szövegrészletek tisztán mutatják az átdolgozások kettősségét, amelyet az elméleti kérdések tisztázása során látunk valóban kibontakozni.

Az olvasók megjelölése azonban nagyon fontos aspektus, hiszen az ifjúsági kiadás bevallottan egy bizonyos közönséget céloz meg, és ennek szolgálatába állítja a saját szövegét is. Nehéz feladatnak bizonyulhat úgy írni, hogy közben egy elképzelt olvasó ízléséhez igazítjuk a regény alakulását, stilisztikáját, de úgy tűnik, Kosztolányinak részben sikerült áthidalni ezt a problémát. Mindamelllett szükséges lenne egy olyan elemzés megléte, amely a korabeli ifjúsági irodalmon belül helyezné el a regényt, s így bizonyosan napvilágra jöhetnének olyan erényei a szövegnek, amelyeket eddig még nem vizsgáltak. Szó sincs ugyanakkor arról, hogy Kosztolányi valamiféle naiv verziót próbálna előtérbe vonni a változatban, hiszen az egyik legdöbbenetesebb részt, Novák öngyilkosságát nem hagyja el:

„Gergely a földszinten egy bádoggannába öntögette vissza a tintát, melyet a diákok a padba erősített kis tintatartókban meghagytak. Hallotta a dörrenést. Azt hitte, hogy egy ajtót csapott be a szél, de gyorsabban szaladt föl az első emeletre, mint egyébkor.

Mikor a tanári szoba küszöbén megpillantotta a vértócsát, kiabált:

– Tanár úr – s egy kicsit meghajolt, mert föllebbvalóját ismerte föl.

De mikor látta, hogy már nem él, kiegyenesedett.

A másik iskolaszolgát elszalasztotta az igazgatóhoz. Ábris azonnal ott termett, lezáratta a tanári szobát, értesítette a rendőrséget, s intézkedett, hogy a tanintézetre tüzzék ki a gyászlobogót.”²⁴

Összehasonlításképpen idézzük a nem átdolgozott változat első kiadásának vonatkozó részeit: „Gergely a földszinten a hatalmas bádoggannába öntögette vissza a tintát, melyet a diákok a padba erősített kis tintatartókban meghagytak. Hallotta a dörrenést. Azt hitte, hogy egy ajtót csapott be a szél, de gyorsabban szaladt föl az első emeletre, mint egyébkor.

Mikor a tanári szoba küszöbén megpillantotta a vad hentesmunkát, a vértócsát s az agycafatókat, melyeket a koponya szétrobbanó csontgolyója kivetett magából, kiabált:

– Tanár úr – s kicsit meghajlott, a szolgál ösztönével föllebbvalója és parancsolója előtt –, tanár úr.

De mikor látta, hogy már nem él, nem szólt többet.

Döbbenet, meghatottan nézett rá, mint egy testvérré.

A másik iskolaszolgát szalasztotta el az igazgatóhoz. Az megjelent, lezáratta a tanári szobát, értesítette a rendőrséget, s intézkedett, hogy a tanintézetre azonnal tüzzék ki a gyászlobogót.”²⁵

A különbségekről talán annyit lehet megjegyezni, hogy az 1932-es kiadásban az iskolaszolga viselkedése a halott tanárral szemben sokkal sűrítettebb módon jelenik meg, s a meghajlás-kiegyenesedés mintha kevésbé explicit módon ábrázolná a jelenetet, több feszültséget eredményezve. Ezzel persze egy értelmezési pont is eltűnik, miszerint az

22 Uo., 191–192.

23 Uo., 192.

24 Uo., 163.

25 Kosztolányi Dezső, *Aranyásköny*, Bp., Légrédy Nyomda és Könyvkiadó R. T. kiadása, 1925, 414–415 (Bár nem bizonyítható egyértelműen, Kosztolányi valószínűleg ebből a kiadásból dolgozott.)

iskolaszolgá testvérként és együttérzéssel tekint a tanárra, s így annak halála csupán egy feljebbvaló halála lesz Gergely szemében.

Az ifjúsági kiadás szerkezetét tekintve kevesebb fejezetre tagolódik, Kosztolányi huszonöt részre osztotta a harminckettőhöz képest, s fejezetcímeket is adott (Érettségi, A három jómadár, Az oroszlánbarlangban stb.) a korábban csak római számmal jelölt szakaszoknak. Mindenesetre valóban sajnálatosnak mondható, hogy az átdolgozott és korábbi kiadással eddig még nem sokan foglalkoztak,²⁶ noha láthatóan több érdekes kérdést is felvethetne akár mint ifjúsági regény, akár mint egy korábbi regény változata.

Kosztolányi munkájának tehát nem volt különösebb sajtóvisszhangja, ellentétben a nyolc évvel később megjelenő, Móricz Zsigmond-átdolgozásnak, amelyet az író Kemény Zsigmond *Rajongók*jából készített. Erről a tevékenységéről Móricz így beszélt a *Kelet Népe* hasábjain: „*Most véletlenül a kezembe vettem a Rajongókat, s önkéntelen nyúltam a ceruza után, s előbb csak egy biedermeier szót, fordulatot, mondatszerkesztést riasztottam fel nyolcvanöt éves szenderegéséből, majd belemelegedve, voltak oldalak, amiket kihagytam. Bele nem írtam egy szót sem. Tudtommal egyetlenegy mondat van csak, amit okkal, akaratlan beletettem.*”²⁷ A kiadás rövid bevezetője szintén az átdolgozótól származik, s ebben is valami igen hasonlót találunk: „*Fiatal, negyven éves ember írta a Rajongókat. Én most, hatvan éves fővel, gyönyörűséget találtam abban, hogy végig korrigáljam, ahogy saját régebbi munkáimat. Szeretném, ha ez a kiadás magához a megszületett szöveghez vezetné vissza az olvasót.*”²⁸ Ami megkülönbözteti tehát az eddig tárgyalt művektől Móricz munkáját, az első látásra bizonyosan az, hogy nem kifejezetten ifjúsági regénnyé kívánta átalakítani Kemény alkotását. Ez persze csak részben igaz, hiszen az előző írója, Németh László írása végén, már egy fiatal diákot emleget,²⁹ mintegy közvetve jelezve, hogy elsősorban kiknek szólhat ez a regényváltozat. Mindenesetre úgy tűnik, nem ez volt az elsődleges szempontja Móriczknak, hiszen ő maga is egyfajta nyelvi korrekcióról beszél, és azokról, akik elriadhatnak Kemény szövegeinek nyelvezetétől.

A kiadás javításai azonban csak látszólag nem érintik a mű cselekményét. Azzal ugyanis, hogy Móricz helyenként elhagyja az olvasóhoz intézett narrátori kiszólásokat, információvesztés is történik. Kemény a következőt írja regényének elején: „*Bocskaitól kezdve I. Rákóczi Györgyig, kinek fővárosába: Gyula-Fehérvárra vezetem olvasóimat, már három oly egyén országolt Erdélyben, kiket a magyar korona alatt élő evangélikusok szellemi fejöknek tekintettek, [...]*”³⁰ Móricznál mindez így hangzik: „*Bocskaitól kezdve I. Rákóczy Györgyig már három olyan fejedelem is volt Erdélyben, akit a magyar korona alatt élő protestánsok szellemi fejüknek tekintettek.*”³¹ Az egyébként is feltűnő különbségek (evangélikus-protestáns) ellenére mégis az elhagyott tagmondatot érdemes szemügyre venni, hiszen Móricz átírásában így

26 Egyed Emese például, elvetve némileg az új mű születésének relevanciáját, összehasonlítást végez a két szöveggel: „*Pedig a hasonló tárgyat kidolgozó szövegváltozatok együtt olvasva érdekesek igazán, a változatot olvasat az írói autonómia és így a nyelv mindenhatóságára való figyelmeztetés révén is hat. Az írás folyamata, az egyéni írói technika az egybevetés (és nem csak a szövegváltozatok egybevetése) révén mutatkozik meg igazán, és ennek nem mond ellent a teljesítmény, a létrejött írói mű abszolút értéke, kötelező jelentés-autonómiaja sem.*” Egyed Emese, *Két Aranysárkány, kísérlet*, Üzenet 2006/1.

27 Móricz Zsigmond: *Kemény Zsigmond: Rajongók*. Kelet Népe, 1940. aug. 15., 15.

28 Kemény Zsigmond, *Rajongók*. Móricz Zsigmond átírásában, Bp., Athenaeum kiadása, 1940, 5.

29 Uo., 47.

30 Kemény Zsigmond, *A rajongók*, Bp., Franklin Társulat, 1913, 9. (Ez a kiadás a Gyulai Pál által megjelentetett sorozat tagja, Móricz dolgozhatott ebből a kiadásból, bár nem lehet egyértelműen kizárni, hogy lett volna a birtokában első kiadásos kötet. Mint ő maga írja, ehhez akkoriban bármelyik antikváriusnál hozzá lehetett jutni. Ez utóbbi állítás természetesen csak fenntartásokkal kezelhető, mivel a négy kötet nem ugyanabban az évben jelent meg. Vö. *Móricz Zsigmond mondanja*, Híd 1941/5., 15.)

31 Kemény Zsigmond, *Rajongók*. Móricz Zsigmond átírásában, Bp., Athenaeum kiadása, 1940, 51.

csak három oldallal később tudjuk meg a regény helyszínét, amit bajosan lehetne áttulizálásnak vagy nyelvi javításnak tekinteni. Móricz a regény négy nagy részét egyébként nem változtatja meg, viszont a Keménynél csillaggal jelölt részleteket sok esetben összevonja, amit szintén nemcsak szerkezeti, de értelmezésbeli különbségnek is tarthatunk.

Ha a fenti kiadásra a korabeli válaszok közül szemügyre veszünk néhányat, akkor időben elsőként Féja Géza írása számol be a történésekről a *Magyarország* 1940. december 15-i számában. Féja felsorolja azokat a műveket, amelyek sajnálatos módon a korabeli olvasó számára nem érhetőek el, viszont sokszor idéznek belőlük; említi Kossuth Lajos, Grünwald Béla, Zilahy Károly, Tolnai Lajos és Justh Zsigmond műveit, illetve II. Rákóczi Ferenc önvallomásait, majd az emlékiratok közül Bethlen Miklós, Cserei Mihály és Szolárdi János alkotásainak kiadásait hiányolja. Ehhez képest tartja örvendetesnek, hogy Kemény Zsigmondnak új kiadásban jelent meg műve, és hozzáteszi, hogy ezért Németh László már lassan egy éve korteskedik. Ehhez képest viszonylag keveset ír magáról a könyvről: „[Móricz] Példát ad arra, hogy némi simító (de avatott kézből származó!) munka útján »mozgósíthatjuk« egész multunkat, azokat a méltatlanul elfeledett műveket, melyek nélkül a magyar tudat csonka marad.”³² Ezt követően Kemény regényéről értekeznek, kiemelve a balladai szemléletet és Kemény realizmusát, majd pedig a 19. századi alkotó Balzac műveivel való párhuzamát hangsúlyozza. Végül így zárja cikkét: „Aki szereti a mélységet, s a mélyebb emberi okok szavára kíváncsi, örömmel fogadja az »enyhített«, olvashatóbbá tett, de eredeti valójából ki nem forgatott Kemény Zsigmondot.”³³ A cikk írója tehát egy réginek tétélezett irodalmi alkotás jelenben való olvashatóságának lehetőségét emeli ki az átdolgozás által, de ő sem részletezi, hogy tulajdonképpen mit is jelentenének ezek a korrigálások.

Ez a javítási szándék másik oldalról igen éles megnyilvánulásokat váltott ki egyes írókból, maga Radnóti ekképpen fogalmaz naplójában: „Mikor megjöttem, Pista mesélte, hogy Móricz Zsigmond átírta Kemény: *Rajongók-ját*, az *Athaeneum* hirdette s már meg is jelent. Kezére kellene csapni, el kell kobozni, be kell tiltani az ilyet, gyalázat! – dühögtem s vallottam volna, de eszembe jutott, hogy a kézre csapdosásnak, az elkobzásnak, betiltásnak nem mi szabjuk meg a határát, ahogy kezdeni sem mi kezdtük... de legalább mi üssünk rá valóban a mancsára (mert mancs! kéz nem vállalkozik ilyen munkára!), de aztán jött Ágnes, a könyvet sem tudtam megszerezni... Ma az újévi Nyugatban Illés Endre ír az »ügyről«; szellemesen, élesen, okosan és felhőborodottan. Kitűnő írás. De Gellért meséli, hogy Móricz folytatja... most Tolnai Lajost készül tönkretenni. De hogy Keményhez mert nyúlni!”³⁴ Még Radnótinál is erősebben fogalmaz tehát Illés Endre a *Nyugatban*, amikor azt állítja, hogy „a »Rajongók« címlapjára, mely nyolcvanegy évig csak egy író munkája volt, Kemény Zsigmond neve mellé odaírta a magáét. Miután előtte néhány illetlanórával megcsinosította Kemény mondatait és egy-két csuklógyakorlattal hajlékonyabbá gyalulta a nehezen forgó izületeket. Szükség volt erre?”³⁵ Illés ugyanakkor cikkét Móricz irodalmi tevékenységének méltatásával kezdi, hogy végül családottságának adjon hangot, amiért egy rangos író ilyen munkát tart üdvösnek. Kifogásaiban Kemény nyelvének összetettségét hangsúlyozza, és rámutat, hogy a változtatások néhol igen önkényesnek

32 Féja Géza: *Rajongók*, Magyarország 1940/287. sz. (Reggeli kiadás), 7.

33 Uo., 7.

34 Radnóti Miklós, *Ikrek hava. Napló*. A szöveget gond. Ferencz Győző; Jegyzeteket készítette Melczer Tibor. Bp., Osiris, 2003, 130-131. A bejegyzés 1941. január 4-i.

35 Illés Endre, *A veszélyes út. Móricz Zsigmond és a »Rajongók«*, Nyugat 1941/1., 8.

tűnnek.³⁶ Bár a cikk indulatos hangvétele miatti túlkapások egyértelműen látszanak, mindenképpen végig gondolandó, hogy Móricz változatában bizonyos javítások vajon valóban szükségesegek voltak-e, s a kijelölt cél szolgálatában bizonyosan ez lett volna-e a legmegfelelőbb út.³⁷

Több Móricz is magyarul kényszerül munkáját, hiszen a *Híd* című hetilap 1941. májusi számában ekképpen nyilatkozik: „Minden íróban benne van az az altruista vágy, hogy ha valami nagyon nagyot, szépet, szent dolgot lát íróársánál s látja, hogy nem tud vele sikert érni el, segítségére akar menni, hogy jobban hasson.”³⁸ Végül tevékenységét a következő érvel támasztja alá: „A színpadon sohase a Madách alkotását látjuk, hanem az abból készített színpadi masszát. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a Paulay Edék és a többi rendező kék és vörös plajbásza csinál remeket a műből vagy hogy annak árt. Az összöveg mindig ott áll a könyvpolcon s az olvasó visszamenekülhet a költőhöz.”³⁹ Móricz következetesen azonosítja a színpadra való átírást a regények átdolgozásával, ami egyfelől mutat némi egyezést, de mint az elméleti kérdések tárgyalásánál látható lesz, az adaptáció és az átdolgozás között lényegi különbségek is vannak.

Móricz könyvének kiadásához Németh László írt előszót, aki Móriczhoz hasonló igen nagyra értékelte a 19. századi író munkásságát. Németh László egyik, 1940. október 20-án kelt levelében, melyet Móricz írt, a következő található: „Kedves Zsiga bátyám, Nagyon köszönöm a megküldött bibliotékát. Legnagyobb szűgyen ti., hogy nincs könyvtáram, egy szerzőre, századunkban a legfontosabbra, leöblítettett ezzel az ajándékkal. Most már csak egy teljes Kemény Zsigmondot kell szerezniem, hogy valamelyest a múlt századdal is rendben legyek. A Rajongók elé a tanulmányt, sajnos, könyvtári könyvekből írtam. Tegnapelőtt készült el: két ív körül van: de csak kivonata a Kemény-könyvnek. Nagyon köszönöm, hogy ezzel az előszóíráttal Keményhez újból odavertél: minél többet foglalkozom vele, annál jobban megszeretem.”⁴⁰ Németh László utószava valójában keveset, mindössze egy bekezdés erejéig ír magáról a kiadásról,⁴¹ annak érdekességéről. Ennek nyilván több oka is lehet, de talán az egyik az, hogy Kemény Zsigmond

36 „Viszont, ha Kemény ezt írja: »De hátha az érsek uram találja kegyelmed szakállát megtépni«, Móricz ízesít, ő így mondja: »tanálja.« »Tetszelegni vágyó palotahölgyek, kiket akkor fraucimmereknek hittak« véli Kemény; »frajcimmer« vágja rá Móricz. »Ökegyelméhez is« – így Kemény; »es« öblösít Móricz. S amikor megint Kemény régiés: »György úrfi jó!« Móricz siet javítani: »György úrfi jön!« állítja határozottan. »Hurcoljuk« írja Kemény, »Vonszuk« mondja Móricz. »Önbizodalom« mondja Kemény, »önbizalom« írja Móricz”. Illés Endre, i. m., 8.

37 A Móricz-szakirodalomban is igen hasonló a vélekedés az ügyet illetően, Vargha Kálmán például ekképpen ír erről: „Kemény művészetének lényegéhez hozzátartoznak terjengős körmondatai, néhol már önálló életet kezdő és öncélúvá váló metaforái és magyarázó, az olvasót mintegy kalauzoló közbeszólásai is, sőt a tizenkilencedik századi magyar szépprózának is legsajátosabb ismertetőjegyei ezek az elemek. Móricz olyan regényszöveget hozott létre, amely se nem modern, se nem tizenkilencedik századi, sem Kemény, sem ő maga nem vállalhatná teljesen a sajátjának.” Vargha Kálmán, *Móricz Zsigmond és az irodalom*, Bp., Akadémiai, 1962, 195.

38 *Móricz Zsigmond mondja*, *Híd* 1941/5., 15.

39 Uo., 15.

40 *Móricz Zsigmond a Kelet Népe szerkesztője, Levelek 1.*, vál. és utószó: Tasi József; s. a. r. és jegyzetek: Sz. Fehér Judit, G. Merva Mária, Tasi József, Bp., PIM, 1988, 179.

41 „Azon az éjjeli beszélgetésen, melyről e tanulmány elején írtam, Móricz Zsigmond azt is elmondta, hogy őt még kezdő író korában egy kiadó Kemény Zsigmond regényeinek az átírására szólította föl. Amit a fiatal nem tehetett meg, javítgató estéin megtette az öreg. Átstilizálta a Rajongókat. Az Erdély írója az egyetlen, aki erre jogot szerzett. Ő sem azért, hogy az eredeti művet fölöslegessé tegye, hanem hogy azoknak, akiket Keménytől a nyelv elriaszt, az eredetihez kalauzok legyen. Az azonban, hogy Móricz Zsigmond erre a (szó szoros értelmében vett) szolgálatra vállalkozott, talán épp annyit mond, mint maga az átírás.” Kemény Zsigmond, *Rajongók*. Móricz Zsigmond átírásában, Bp., Athenaeum kiadása, 1940, 47.

regényének a jelenben való aktualitását nem átdolgozás, hanem egy értelmezés megírásával kívánta hangsúlyozni.

Textológiai, elméleti kérdések

A három regény három átdolgozásának áttekintése jól láthatóvá tette elsősorban a fogalmak körül csoportosuló problémákat. A különböző szakirodalmak azonban – egymásról időnként nem tudva – nem konzekvensen használnak bizonyos kifejezéseket, értve ezalatt például az átdolgozás/átírás vagy esetleg az újraírás szavak jelentését. Jelen tanulmányban az átdolgozás jelöli azt a tevékenységet, melynek során egy szerző bizonyos szándékkal belenyúl egy másik szerző vagy önmaga által jegyzett szövegbe. A „bizonyos szándék” kifejezés alatt azt az esetet értjük, amikor egyfajta jobbítási vagy korrekciós szándék örve alatt történik a szöveg átalakítása, gondolva ezalatt többek között egyik regiszterből egy másikba történő átalakításra, ahogy az ifjúsági vagy gyerekregegyeknél láthattuk.

A pontosabb megfogalmazás érdekében érdemes sorra venni tehát azokat a fogalmakat, jelenségeket, irodalmi műveleteket amelyek összefüggésben állnak az átdolgozás tevékenységével, de valamilyen módon el is különböznek tőle. Elsőként a plágiumtól kell elhatárolni a fenti jelenséget, ami csak első látásra tűnik problematikusnak, hiszen mint jeleztük, több ízben is megjelenik egyfajta legitimációs törekvés a regények címlapjain, amelyek lehetővé teszik, hogy a szerző bátran használhasson egy korábbi, nem az ő neve alatt napvilágot látott szöveget. A plagizátor ugyanis mindig igyekszik semmissé tenni azokat a jeleket, amelyek arra utalhatnak, hogy nem az ő művéről van szó: „A plagizátor egészében akarja a magáévá tenni valaki másnak a művét, igyekvése tehát nem a műnek mint építménynek a megértésére irányul, hanem arra, hogy itt-ott változtasson rajta, vagyis »eltüntesse a nyomokat« – éppen ezért lepleződik le.”⁴²

Egy alkotás színpadra vagy egy másik médiumba való átültetését, az adaptációt szintén fontos elkülöníteni az átdolgozás műveletétől. Mint láthattuk, Móricz e két tevékenységet nem választja szét, s az átdolgozás indokaként is Shakespeare és Madách drámáinak színpadi változatait említi. Egyetérthetünk tehát Beke Józseffel, aki a jelzett problémakört érintve nem tekinti átdolgozásnak a színrevitelt, vagy egy dráma szövegének operává alakítását.⁴³ Az adaptáció minden esetben adott szöveg értelmezéséből indul ki, s ezt a maga eszközeinek szolgálatába állítva létrehoz egy új minőséget. Lehetségesnek tűnik ezek összehasonlító vizsgálata, de a létrejött alkotást – adott esetben – új műnek is tekinthetjük, mint egy alkotás másik nyelvre való átültetését.

Illés Endre Nyugatban közölt cikkét manapság sokan idézik annak illusztrálására, hogy egyes átdolgozások milyen nagy visszhangot váltottak ki a korabeli sajtóban. Arra azonban érdekes módon egyik idéző sem figyelt fel, hogy Illés konzekvensen fordításnak nevezi⁴⁴ Móricz átdolgozását. Noha a cikkíró idézőjellebe teszi, nem tűnik önkényesnek ez a megjelölés, ezért érdemes valóban felvetni annak lehetőségét, hogy van-e valami összefüggés fordítás és átdolgozás között. A fordításnak mint értelmezésnek a vizsgálata annyiban mutathat előre jelen kérdéskörünkben, amennyiben a fordítástörténet felől közelítjük meg. A 19. század első felében például a fordítás művelete egyáltalán nem jelentett bármiféle

42 Angyalosi Gergely, *Egy különös múzeum*. Bogdán László: Átiratok múzeuma. Kortárs, 2000/4., 116.

43 Beke József, *Irodalmi „kétszersültek”*. Irodalmunk nevezetes átdolgozott művei, Holmi 2007/4., 485–496.

44 Illés Endre, i. m.

szövegűséget, hanem hatványozottan arra törekedtek a fordítók, hogy az adott szöveg a magyar nyelvű olvasó számára ne hasson idegennek. Ez a gyakorlat azonban nem volt idegen a huszadik század első felének fordítóinak sem, számos olyan átültetés létezik magyar nyelvre, amelyben jelentős rövidítések, átírások, sőt jelentős címváltoztatások is megtalálhatók.⁴⁵ Ebből következik az, hogy a mai elemző számára egy ilyen alkotás ugyanúgy tűnhet egy teljesen új műnek, mint fordításnak: „Mivel a fordítás mind az átírásnak, mind az értelmezésnek nagyon közeli rokona, csakis valamely értelmező fogalmazhatja meg annak a megfelelésnek a követelményeit, amelynek alapján azt állítja, hogy egy szöveg egy másiknak fordítása, átírása, értelmezése. A hatástörténet lehetővé teszi, hogy ugyanaz a szöveg egy adott történeti távlatból eredeti műnek, egy másiktól fordításnak minősüljön.”⁴⁶ Vagyis a fordítás nemcsak értelmezés, de adott esetben újraírás is, ahogy azt Bródy szövegének német nyelvű alcímében láthattuk. Tehát valószínűleg valami efféle gondolatot Illés Endre, amikor fordításnak nevezte Móricz munkáját, noha egyáltalán nem helyezte azt pozitív megvilágításba. Illés azonban úgy tűnik, nem vett tudomást arról, hogy a fordított mű mindig új műalkotásként (tehát intertextusként is) képes funkcionálni.

Az újraírás, illetve átírás tevékenysége ugyanakkor a posztmodern irodalom egyik kitüntetett kérdésköre.⁴⁷ Tulajdonképpen minden átírás egyfajta variatív ismétlésnek fogható fel,⁴⁸ tehát az újraírt mű nemcsak ismétlés, de variáció is. Érdemes talán hozzátenni, hogy a létrejött alkotás, hiába tekintünk átírásként rá, mégis önálló szöveggé képes működni, értve ezalatt például egy saját és egyedi intertextuális háló meglétét. Kérdés, hogy a fentiek alapján tekinthető-e bármelyik vizsgált átdolgozás az átírás értelmében vett új műalkotásnak. A válasz mindenképpen a fenti áttekintés figyelembevételével kell történnjen. Mindenesetre a bizonyos, hogy az átdolgozások előszavai, paratextusai munkájukat „leginkább a nyelvi elavulás ellenszereként tüntetik föl, és a kései olvasó érdekében végzett jó szándékú értékméntésként.”⁴⁹ Ez alól kivételt képez vizsgált műveink közül Kosztolányi átdolgozása, ezért először célszerűnek tűnik ennek elhelyezése értelmezésünkben. Gérard Genette írja *L'Œuvre de l'art. Immanence et transcendance* című munkájában, hogy az elemzők inkább hajlamosak a régi mű (szöveg)változtatának tekinteni azt, ha egy író korábbi

45 Vö. Gabriele D'Annunzio, *Józan és mámor*, f. n., Bp., Magyar Kereskedelmi Közlöny kiadása, 1905. A könyv címe eredetileg *A Gyönyör*. A főszereplő, Andrea Sperelli a magyar nyelvű változatban öngyilkos lesz, míg az olasz regényben erről szó sincsen, a szereplő nem hal meg a mű végén, „csupán” elkövetett bűneiért bűnhődik, hiszen mindenkit elveszít maga körül.

46 Szegedy-Maszák Mihály, *Megértés, fordítás, kánon*, Pozsony, Kalligram, 2008, 232.

47 Thomka Beáta például egy, az átírással foglalkozó konferencián az alábbi szempontok szerint közelíti meg a kérdéskört: „A továbbiakban az átírást nem mint a másolás megfelelőjét, hanem mint átvételt, mint egy igen gazdag jelenségkör elemét szeretném körüljárni. Ezen belül nem tematikus, motivikus, hanem műfaji, strukturális karakterű átvételtípusokat kívánok érinteni, valamint néhány lehetőséget a kiterjedés, a jelleg alapján megkülönböztethető szövegekői, illetve szövegbelső változatok közül. Az előbbiei terepe a művek, szövegek, beszédmódok, a szellemi kultúra különféle nyelveinek térköze, az utóbbiak kontextusa a saját opus.” Thomka Beáta, *Aluljárók, felüljárók, belső járatok: átjárhatóság*. Jegyzetek. Jelenkor 1999/3., 308.

48 Angyalosi Gergely, *i. m.*, 116.

49 Beke József, *i. m.*, 486.

művének átdolgozására vállalkozik, semmint új szöveggé kezelni a létrejött alkotást.⁵⁰ Úgy tűnik, ez esetben is azzal kell számolni, hogy időben változó gondolatokkal van dolgunk, vagyis adott értelmező (közösségek) elemző célkitűzései és elméleti háttere dönti el, hogy Kosztolányi regényének ifjúsági változatát szövegváltozatnak tekintjük-e. Mert egy művet nem képvisel szükségszerűen egyetlen szöveg, sokkal inkább arról van szó, hogy az leginkább szövegváltozataiban él tovább. Az *Aranysárkány* mindenesetre jelen értelmező távlatból kötődni látszik ugyan a korábbi regényváltozatokhoz, de az új minőség felé való nyitottsága mintha kevésbé lenne elvitatható. Az pedig nyilván további mérlegelés kérdése, filológiai adatok és indokok figyelembevételével, hogy egy összkiadás esetében milyen formában történik majd a közreadás.

Nincs ez másképpen a másik két átdolgozással sem, noha szükségképpen nem Jókai és Kemény szerzősége állapítható meg, s ez igen lényeges szempontnak tűnik. Nem tekinthető azonban új minőségnek, vélekedésünk szerint, a két vizsgált regény. Leginkább átmenetiségük lesz az, ami legfontosabb ismérvként számon tartható: egyfelől jelzik (címeikben, szerzőjük megjelölésével), hogy egy már meglévő szöveget alakítanak át, s ez a gesztus nem csupán arra jogosítja fel őket, hogy szabadon dolgozhassanak velük, de olyan kötelékek meglétét is felvállalják, amelyek nem engedik, hogy új szöveggé tekinthessünk rájuk. Ugyanakkor minden eset egyedi, hiszen Bródy átdolgozása merészebb változtatásokat visz végbe, mint Móricz, akinek nem túl szerencsésnek mondható korrigálásai csak elvenni tudnak a szöveg értékéből, hozzátenni nem. Bródynak nyilván sokat segíthetett az, hogy más regiszterbe kellett áttennie Jókai regényét, s ezzel olyan értelmezői távlat nyílt meg számára, amely Móricznál hiányzik. A *rajongók* átírása ugyanis a lehető legsérülékenyebb pontját érinti Kemény szövegeinek: azon nyelvi megformálását, melyben minden szónak, szófordulatnak és metaforának jelentősége van, s ennek elhagyása vagy megváltoztatása értelmetlen törekvésként tartható számon. Ehhez persze hozzá kell tenni, hogy maga Kemény sem ügyelt túlzottan regényeinek kiadásánál bizonyos hibákra, s ezeket Gyulai Pál, a már említett Kemény-sorozatban szintén áttisztította. Mivel jelenleg nem létezik Kemény Zsigmond kritikai összkiadás, az irodalomtudósokra vár még ezek összevetése, vizsgálata.

Ami még említendő aspektusnak látszik, az annak a jelenségnek a jelzése, miszerint Bródy és Móricz is csoportosan dolgozta át a műveket, és ez fontosabbnak tűnik, mint az, hogy pénzügyi gondjaik voltak.⁵¹ Ez mindenképpen felveti annak a lehetőségét, hogy az irodalomtörténet felől közelítsük meg a kérdést, vagyis ne csupán az adott író leveleivel, cikkeivel és egyéb műveivel hozzuk összefüggésbe az átdolgozásokat, hanem a korszak irodalmában feltűnő jelenségekkel és alkotásokkal. Bródy esetében fontos tehát, hogy ő maga is írt egy ifjúsági regényt ebben az időszakban, tehát az átdolgozásaitól semmiképpen nem különíthető el ez a tevékenysége. Móricz esetében az lehet mérvadó, hogy, ahogy

50 „Les éuvres selon moi incontestablement plurielles en ce sens sont celles dont la pluralité n'est pas un artefact technique, mais procède pleinement d'une intention auctoriale, comme lorsqu'un artiste, après avoir produit un tableau, un texte, une composition musicale, décide d'en produire une nouvelle version plus ou moins fortement différente, mais assez proche (et dérivée) de la première pour que la convention culturelle la considère plutôt comme une autre version de la même œuvre que comme une autre œuvre.” Gérard Genette, *L'Œuvre de l'art. Immanence et transcendance*. Paris, Seuil, 1994, 188.

51 Vö. Móricz Virág, *Tíz év II.*, Bp., Szépirodalmi, 1961, 359.; Balogh Tamás, *Kosztolányi Dezső elfeledett ifjúsági regénye*. In: Kosztolányi Dezső, *Aranysárkány*. Átdolgozott, ifjúsági kiadás. A szöveget gondozta és az utószót írta: Balogh Tamás. Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2004, 176.

már említettük, több regény átírására is vállalkozott az 1930-as, 1940-es években,⁵² ami lényeges lehet munkásságának értelmezésekor is.

A Nógrádi-könyvekről

A 2008-ban megjelent, Nógrádi Gergely által átdolgozott könyveket tehát a fenti szempontok alapján érdemes görcső alá venni. A kiadás formai ismérveivel kezdve elmondható, az igényes könyvészeti kivitelezésen túl, hogy a borítón semmi nem jelzi, hogy átdolgozásról lenne szó, hacsak a „Klasszikusok újramesélve” ikonját nem értelmezzük annak. A külföldi mintával példálózó kiadó és átdolgozó láthatóan nem vesz tudomást arról, hogy az idegen nyelven született átdolgozások minden esetben jelzik – szövegesen –, hogy nem teljes szöveget kap kézhez az olvasó, sőt az sem ritka, hogy a teljes szöveg meglétét ráírják a könyv külső részére, nyilván a sok forgalomban lévő átdolgozás okán.

Az átdolgozó személyének feltüntetése végül a sorozatcímdalton történik meg, a többi adathoz hasonlóan apró betűvel szedve. A könyv paratextusainál maradván szót érdemel még a kiadvány végén szereplő szülőknél, pedagógusoknak és diákoknak szóló üzenet. Ez egyfelől mutatja a megszólítani kívánt olvasóközönség csoportját, másfelől a pontokba szedett indoklások jelzik azt a legitimációs gesztust, amit a vizsgált regényeinkhez képest eltérő módon tarthatunk számon: „MERT a klasszikus nagy művek ismerete nélkül jelentős érzelmi és kulturális hátrányokkal indulnak az életbe a fiatalok, az olvasás hiánya pedig egész életükre kihat.

MERT a jó átdolgozás megőrzi az eredeti mű meséjét, hangulatát, az író stílusát, és így mindenki számára élvezhetővé válik.

Évszázadok óta mindenütt átírják a remekműveket a fiatalok számára, így ismertetik meg velük az emberiség, a nemzet legszebb történeteit.”⁵³ A kiadás célkitűzései tehát lefedik az ifjúsági változat ismérveit, továbbá fellépnek egyfajta nevelő szándékkal is, amely jelen korszak olvasási tendenciáinak figyelembevételével történik. A Móricznál látott és Beke József tanulmánya által is jelzett „jó szándékú értékmentés” érhető itt tetten, másfelől a nagyon erősnek tűnő kötődés az eredetinek nevezett irodalmi műhöz is kifejezésre jut. A „levél” végül így zárul: „Mi is újrameséljük a klasszikus alkotásokat, ahogy a szülők, nagyszülők is gyakran a saját szavaikkal mondják el a régi meséket, az általuk ismert irodalmi műveket, vagy éppen a Bibliát.”⁵⁴ A zárópasszus sajnálatos módon nem veszi figyelembe a műalkotások nyelvhez való kötöttségét, ezért tárgyalhatja egy mondatban a Bibliát más, akár nem idegen nyelvű művekkel együtt. Szóbeliség és írásbeliség ilyen mértékű egymásba játszása továbbá nagyfokú tájékozatlanságra vall, s ekképpen nem tekinthetjük helytálló legitimációs gesztusnak.

Ha szerkezetileg vizsgáljuk a műveket, akkor elmondható, hogy az átdolgozás jelen kiadások esetében egyfelől igen nagy mértékű rövidítést jelent, másfelől strukturális változtatásokat foglal magában. Részletesebben Az *arany ember* átdolgozásával foglalkoznánk, hogy az összefüggések jobban kirajzolódjanak az eddig elmondottakkal. Nógrádi ebben meghagyja ugyan az öt nagy fejezetcímet, de az alfejezetek címét részint kihagyja, részint megváltoztatja értelmezésének megfelelően. Így lesz A Szent Borbála és utasaiból A száguldó szörnyeteg, A menyasszonyköntösből Menyasszonyi ruha a porban. A szerep-

52 Többek között Tolnai Lajos két regényét. L. még: Balogh Tamás, *Mai színpadra átírta: Móricz Zsigmond*. Egy kiadatlan Móricz-könyv története, Tiszatáj 2004/7., 48–67.

53 Jókai Mór, *Az arany ember*, Bp., Petepite Kiadó, 2008, 156. (Klasszikusok újramesélve)

54 Uo., 156.

lők viszonyrendszerét nem alakítja át Nógrádi, ami átdolgozásaira összességében elmondható az az, hogy a szüzsé egyszerűsített változatát érvényesíti munkájában. Az átalakítás a regények nyelvezetében érhető leginkább tetten, vagyis főleg a leíró részek kiiktatásában és a párbeszéd részek megszaporodásában. Ezzel valóban kalandregénnyé változtatja a szöveget, ami abban az esetben lehetne csak indokolt, ha közben nem jelezné folyamatosan az úgynevezett hűséget az „eredeti” műhöz.

Egyetlen hosszabb, majd rövidebb idézettel illusztrálnánk a különbségeket a szövegek között. Az idézett jelenetben Timárt lesodorja a hullám a hajójáról, Jókai regényében mind- ez így hangzik:

„Künn nagy kiabálás van; Timéa kirohan az ajtón: ott atyjával találkozik.

– Elsüllyedünk-e? – kérdi tőle.

– Nem. A hajó megmenekült, hanem a biztos a vízbe esett.

Látta azt Timéa, hiszen a szeme előtt sodorta őt le a hajó orráról a hullám.

Hanem azért a szíve meg sem dobbant e szóra.

Csodálatos az!

Mikor a fehér cicát a hullámok közé veszni látta, akkor kétségbe volt esve, akkor nem tudta könnyeit visszatartóztatni, s most, mikor a hajóbiztos elnyelte a hullám, azt sem mondta rá, hogy »Szegény!«

Igen, mert a fehér cica oly keservesen könyörgött mindenkinek, az az ember pedig úgy dacolt mindenkivel! Aztán a fehér cica egy kedves szeretni való állat volt, a hajóbiztos pedig egy csúf férfi. És mert elvégre a szegény kis fehér cica nem tudott magán segíteni, a hajóbiztos pedig erős, ügyes ember, bizonyosan kiszabadítja magát: hiszen azért férfi.»⁵⁵

Nógrádi változatában a következő található:

„Tímea a fedélzetre rohant.

Elsüllyedünk? – kérdezte az apját.

Nem. A hajó megmenekült, de a hajóbiztos a vízbe esett.

Ezt Tímea látta odalentről, de nem aggódott.

»A hajóbiztos erős, ügyes ember – gondolta. – Biztosan kiszabadítja magát a bajból, hiszen azért férfi.«⁵⁶

A fehér cica története Timár és Timéa eleve boldogtalan kapcsolatát előlegezi meg, s ennek elhagyása kevésbé alapozza meg a szerencsétlen házasság kimenetelét. Az elbeszélés idejének megváltoztatása ennél is indokolatlanabbnak látszik, hiszen Jókai regényében a jelen időnek fontos funkciója volt: az olvasóban keltett jelenidejűség.⁵⁷ Mintha ezzel ellentmondani látszana saját magának a kiadvány szövege, hiszen ebben kiemelt célként szerepelt, hogy a mai olvasó számára a szöveget jelenlevővé tegye,⁵⁸ ezt pedig megtehetette volna ezzel az egyszerű szövegszervezői fogással, mely egyébként is adott volt. Azonban ennél is nagyobb különbségnek látszik a nyelvezet erőteljes leegyszerűsítése, mely az

55 Jókai Mór *Összes Művei*, szerk. Lengyel Dénes, Nagy Miklós, Regények 24.; Jókai Mór, *Az arany ember* (1872) I., s. a. r. Oltványi Ambrus, Bp., Akadémiai, 1964, 33.

56 Jókai Mór, *Az arany ember*, Bp., Petepite Kiadó, 2008, 11. (Klasszikusok újramesélve)

57 Ugyanez történik meg Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regényének átdolgozásának elején, amikor Gergő és Vicuska fürdőzésének leírását az átdolgozó múlt időbe helyezi. Vö. Gárdonyi Géza, *Egri csillagok*, Bp., Petepite Kiadó, 2008, 5. (Klasszikusok újramesélve)

58 Ezért is olvasható Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* átdolgozásának hátsó borítóján a következő: „Mindenkinek szól, legyen hát ez a 21. századivá varázsolt Jókai-mű valóban mindenkié.” Jókai Mór, *A kőszívű ember fiai*, Bp., Petepite Kiadó, 2008. (Klasszikusok újramesélve)

egész átdolgozáson keresztül érzékelhető, és így egy egészen egysíkú értelmezésre enged következtetni.

Úgy tűnik, Nógrádi mindent a cselekmény szolgálatába állít, nem figyelve kellően a szereplők jellemének összetettségére, viszonyrendszerük árnyaltságára. Viszonylag könnyű belátni, hogy irodalmi mű ismerete nem fedi le a cselekmény ismeretét, hiszen ezáltal rejtve marad az adott regény nyelvezetének, stílusának értelmezése. Az irodalmi hagyomány közvetítése ilyen formában csak igen töredékes maradhat az olvasó befogadása során, s Nógrádi nem jelzi saját értelmezését sem, amivel elmozdulhatna átdolgozása az átdolgozás felé, s nem ragadna meg az egyszerűsítő összefoglalásnál.

Szövegek/változatok között

Az átdolgozás műfajának kérdésköre igen szerteágazónak bizonyul tehát, mert ahogy a fordításoknál, itt is érzékelhető a fokozatosság, vagyis különbséget lehet és illik tenni bizonyos átdolgozások között. A jelenséget leginkább átmenetiségében véltük értelmezni, egyfelől az eredeti szöveg(változatok) felé tett kapcsolódási pontok, másfelől egy új műalkotás irányába elmozduló értelmező gesztusok miatt.

Különbséget kell tenni a szerző által írt változat és az idegen személy bele- és átdolgozása között. Elsősorban persze az értelmező feladata, hogy megfelelően rögzített szempontok alapján megállapítsa a kérdéses pontokat, s azokat értékelje. Ez nyilvánvalóan kiegészülhet olyan további filológiai vizsgálódásokkal, amelyek, ha nem is hoznak végső választ, de árnyalhatják a jelzett kérdéskört. Fontos érvek lehetnek adott esetben magának a szerzőnek a fennmaradt dokumentumai, illetve az összehasonlító vizsgálat sem vethető el egyik szöveg esetében sem. S mint ahogy már több ízben jeleztük, az, hogy egy adott művet szövegváltozatnak, átdolgozásnak vagy új műnek tartunk-e, éppen olyan esetleges lehet az eltelt idő és a jelenben való rögzítettség okán, mint egy fordítás fordítás mivoltának megállapítása.

Végül feltehető a kérdés: Jókai egyik leghíresebb regényében a Vaskapu leírásának kihasználása vajon azonos megítélés alá esik-e egy szerelmi szál kiiktatásával. A válasz korántsem egyértelmű, hiszen az előbbi a romantikus természetfelfogás egyik legjellemzőbb példája lehet, azonfelül a főszereplő sorsának előrevetítéseként is lehet értelmezni, míg az utóbbival nyilvánvalóan egy értelmezői szálát veszít az olvasó. Az, hogy hogyan ítélünk meg tehát például egy ilyen kérdést, kiemelten csak az értelmezői hagyomány fényében fogalmazható meg, s az átdolgozás tevékenységéről való vélekedéseinket is befolyásolhatja.

Felhasznált irodalom

A rózsák szigete, Jókai Mór Az arany ember című munkájából, a serdültebb ifjuság számára átalakította Bródy Sándor, Bp., Singer és Wolfner, 1924.

A rózsák szigete (Átdolgozta Bródy Sándor), Bp., Singer és Wolfner, é. n. [1894?]

Angyalosi Gergely, *Egy különös múzeum*. Bogdán László: Átiratok múzeuma. Kortárs, 2000/4.

Balogh Tamás, *Mai színpadra átírta: Móricz Zsigmond*. Egy kiadatlan Móricz-könyv története, Tiszatáj 2004/7.

- Beke József, *Irodalmi „kétszersültek”*. Irodalmunk nevezetes átdolgozott művei, Holmi 2007/4.
- Bródy Sándor, *Az egri diákok*. Két magyar Robinson története, Bp., Singer és Wolfner, é. n.
- Diákok regénye*, Jókai Mór És mégis mozog a föld című munkájából a serdültebb ifjúság számára átalakítva. Bp., Singer és Wolfner, 1893.
- Egyed Emese, *Két Aranysárkány, kísérlet*, Üzenet 2006/1.
- Féja Géza: *Rajongók*, Magyarország 1940/287. sz. (Reggeli kiadás), 7.
- Földes Anna, *Bródy Sándor*, Bp., Gondolat, 1964. (Irodalomtörténeti Kiskönyvtár, Magyar Írók 1.)
- Gabriele D'Annunzio, *Józan és mámor*, f. n., Bp., Magyar Kereskedelmi Közlöny kiadása, 1905.
- Gárdonyi Géza, *Egri csillagok*, Bp., Petepite Kiadó, 2008. (Klasszikusok újramesélve)
- Gérard Genette, *L'Œuvre de l'art. Immanence et transcendance*. Paris, Seuil, 1994.
- Gyökössy Ende, *Jókai és az Én Újságom*. http://posalajos.com/pdf/gyokossy_endre_jokai_es_az_en_ujsagom.pdf
- Illés Endre, *A veszélyes út*. Móricz Zsigmond és a «Rajongók», Nyugat 1941/1.
- Jókai Mór Összes Művei*, szerk. Lengyel Dénes, Nagy Miklós. *Jókai Mór, Az arany ember* (1872) I–II., s. a. r. Oltványi Ambrus, Bp., Akadémiai, 1964. (Regények 24–25.)
- Jókai Mór, *A kőszívű ember fiai*, Bp., Petepite Kiadó, 2008. (Klasszikusok újramesélve)
- Jókai Mór, *Az arany ember*, Bp., Petepite Kiadó, 2008. (Klasszikusok újramesélve)
- Juhász Ferencné, *Bródy Sándor*, Bp., Akadémiai, 1971. (Irodalom történeti Könyvtár 26.)
- Kemény Zsigmond, *A rajongók*, Bp., Franklin Társulat, 1913.
- Kemény Zsigmond, *Rajongók*. Móricz Zsigmond átírásában, Bp., Athenaeum kiadása, 1940.
- Kosztolányi Dezső, *Aranysárkány*, Bp., Légrédy Nyomda és Könyvkiadó R. T. kiadása, 1925.
- Kosztolányi Dezső, *Aranysárkány*. Átdolgozott, ifjúsági kiadás. A szöveget gondozta és az utószót írta: Balogh Tamás. Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2004.
- Kosztolányi Dezső, *Az olvasó nevelése*. In *Nyelv és lélek*. vál. és s. a. r. Réz Pál, Bp., Osiris, 2002.
- Móricz Virág, *Apám regénye*, Budapest, Szépirodalmi, 1963.
- Móricz Virág, *Tíz év I–II.*, Bp., Szépirodalmi, 1961.
- Móricz Zsigmond a Kelet Népe szerkesztője, Levelek 1.*, vál. és utószó: Tasi József; s. a. r. és jegyzetek: Sz. Fehér Judit, G. Merva Mária, Tasi József, Bp., PIM, 1988.
- Móricz Zsigmond mondja*, Híd 1941/5.
- Móricz Zsigmond: *Kemény Zsigmond: Rajongók*. Kelet Népe, 1940. aug. 15.
- Ráby Máttyás viszontagságai*, Jókai Mór: Rab Ráby című munkájából a serdültebb ifjúság számára átalakítva. Atdolgozta: Bródy Sándor. Bp., Singer és Wolfner, 1894.
- Radnóti Miklós, *Ikrek hava. Napló*. A szöveget gond. Ferencz Győző; Jegyzeteket készítette Melczer Tibor. Bp., Osiris, 2003.
- Szegedy-Maszák Mihály, *Megértés, fordítás, kánon*, Pozsony, Kalligram, 2008.
- Thomka Beáta, *Aluljárók, felüljárók, belső járatok: átjárhatóság*. Jegyzetek. Jelenkor 1999/3.
- Vargha Kálmán, *Móricz Zsigmond és az irodalom*, Bp., Akadémiai, 1962.